

BAĞIMSIZLIK SONRASI ERMENİSTAN'IN ENERJİ POLİTİKASI

Hatem CABBARLI*

After 1991 Armenia faced serious energy problems. The Armenian government, which was in a financial crisis after the collapse of the Soviet Union, could not afford to buy the necessary energy to run her nuclear, thermic and hydraulic power stations. Armenia's social life was deeply affected by this situation. The Armenian government started negotiations with Russia, Iran and Turkmenistan in order to meet her energy need. Armenia meets her need of enriched uranium, oil and gas completely from Russia. Armenia is dependent on Russia and did not advance in her relation to Iran yet. In this article the energy demand of Armenia as well as her policies to meet the domestic energy consumption and to proliferate the supply opportunities are examined. Special attention is paid to the state of nuclear energy in Armenia and to the Metsamor nuclear power plant as well as the high ecological threat this nuclear plant poses to the countries surrounding Armenia.

Ermenistan 1991'de bağımsızlığını ilân ettikten sonra çok ciddi ekonomik ve siyasî sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlanmış ekonomilerinin çökmesi sonucu bütün cumhuriyetlerin ekonomisi felç olmuştu. Bu durumdan en çok etkilenen cumhuriyetlerden biri de enerji kaynaklarına sahip olmayan Ermenistan'dır. Sovyetler Birliği döneminde enerji ihtiyacının tamamı merkezi yönetim tarafından sağlanan Ermenistan'da bağımsızlık sonrası ekonomik sorunlar had safhaya ulaşmış, birbiri ardınca birçok sanayi merkezi ve fabrika kapanmıştır. Ülkede elektrik, petrol ve doğal gaz sıkıntısı yaşanması üzerine Ermenistan hükümeti, enerji sorunlarını halletmek için kendi politikasını belirlemeye başlamıştır. İhtiyaç duyduğu enerji kaynağına sahip en yakın komşusu Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmesi nedeniyle bu ülkeyle fiilen savaş durumunda olan ve bütün ekonomik ilişkilerini durduran Ermenistan hükümeti, enerji sorununu halletmek için güney komşusu İran ve kuzeyde Rusya Federasyonu ile görüşmelere başlamıştır.

* ASAM Kafkasya Araştırmaları Masası, Asistan. E-posta: hcabbarli@avsam.org
Avrasya Dosyası, Enerji Özel, Bahar 2003, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 236-258.

Rusya ile enerji anlaşmaları imzalanması sonucu Ermenistan petrol, doğal gaz ve nükleer santral yakıtı olan zenginleştirilmiş uranyumu almak için tamamen Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Hatta Rusya'ya enerji borçlarını zamanında ödeyemediği için taraflar arasında bazı sorunlar yaşanmış, Rusya Ermenistan'a verdiği doğal gazı ve petrolü belirli aralıklarla durdurmuş veya azaltmıştır. Taraflar aralarında gelişen işbirliğini 'stratejik' olarak tanımlasalar da Rusya, bununla bir anlamda, Ermenistan'a enerji kontrolünün kimin elinde olduğunu hatırlatmaya çalışmıştır. Nitekim bu enerji bağımlılığı sonucunda Ermenistan, askeri sanayi kompleksinin tamamını Rusya'nın kontrolüne vermeye mecbur kalmıştır.

Bu makalede yukarıdaki ön bilgilerden hareketle 1991'den sonra Ermenistan'ın karşı karşıya kaldığı enerji sorunlarını çözebilmesi için uyguladığı politika ele alınmış, Metsamor Nükleer Santrali ile bağlantılı olarak dünyada nükleer enerji santrallerinin inşa edilmeye başlamasından bugüne kadar yaşanan gelişmelere açıklık getirilmiş, 1960 yıllarda büyük bir hızla artan nükleer santrallerin 1970'li yılların sonu, 1980'li yılların başlarından itibaren nükleer enerjiden vazgeçilmesinin nedenleri üzerinde durulmuş, Metsamor Nükleer Santrali'nin bölgeye yönelik ekolojik tehditlerine açıklık getirilmiş, yeni enerji kaynakları arayışı içinde bulunan Ermenistan'ın İran'la siyasi ve ekonomik ilişkilerini öne çıkarması, 1990'lı yılların sonlarından ise Orta Asya cumhuriyetleri ile özellikle Türkmenistan'la ilişkilerini geliştirmeye çalışması sürecine değinilmiştir.

Dünyada Nükleer Enerji Üretiminin Başlaması

1960'lı yıllarda uranyumdan elde edilen ucuz nükleer enerji projeleri dünya enerji sektöründe müzakere konusu oldu ve kısa sürede dünyada 614 nükleer santral inşa edildi. Nükleer enerji uzmanlarının görüşlerine göre 2000 yılında dünya elektrik üretiminin % 25'ni karşılayan 2000 nükleer santral inşa edilecekti. 2000'li yıllara gelindiğinde ise dünyada toplam elektrik üretiminin % 16'sını karşılayan 440 nükleer santral inşa edilmişti.¹ 1996 yılında dünyadaki nükleer santrallerde toplam 368 Megawatt elektrik üretilmişti ki bu miktar on yıl önce tahmin edilen miktardan çok azdır.² 1997-1998 yıllarında ise dünyadaki nükleer elektrik üretimi ilk defa azalmaya başladı.

1980'li yılların sonlarından itibaren dünyada nükleer santrallere duyulan ilginin azalmasındaki en önemli neden 1979'da ABD'de Three-

¹ Aleksey Yablokov, *Mif o Neobhodimosti Stroitelstva Atomnih Elektrostantsii*, (Moskova: 2000), s. 8.

² Flavin Ch ve Lessen N, 'Nuclear Power Browing Out Bull', *Atomic Sci*, (Mayıs-Haziran 1996), ss. 52-55.

.....
Rusya Bilimler Akademisi
üyesi, Aleksey Yablokov'a
göre nükleer santraller
her zaman ciddi tehlike
kaynağı olmuştur ve
bugün de olmaktadır.

Mil-İlend Nükleer Santrali ve 1986'da Sovyetler Birliği'nde Çernobil Nükleer Santrali'nde yaşanan kaza olmuştur. İkinci bir neden olarak 1973'te yaşanan dünya petrol krizi gösterilmektedir. Dünya petrol krizinin yaşandığı bir dönemde birçok ülkenin daha ucuz enerji kaynağı

olan nükleer santrallerin inşa edilmesine öncelik vermesi gerekirken bunun tam tersi bir gelişme yaşandı; devletler ucuz olduğu kadar ciddi tehlike kaynağı olan nükleer santraller inşa edilmesine değil, elektrik tüketiminde tasarruf yapmaya öncelik verdi.

Rusya Bilimler Akademisi üyesi, Aleksey Yablokov'a göre nükleer santraller her zaman ciddi tehlike kaynağı olmuştur ve bugün de olmaktadır. Nükleer fizikçiler her ne kadar daha güvenli projeler geliştirerek ucuz enerji üretseler de nükleer santrallerin çevreye yaydıkları nükleer atıklar, ekolojinin bozulması, bu bölgelerde yaşayan insanların sağlığını ciddi şekilde tehdit etmektedir.³

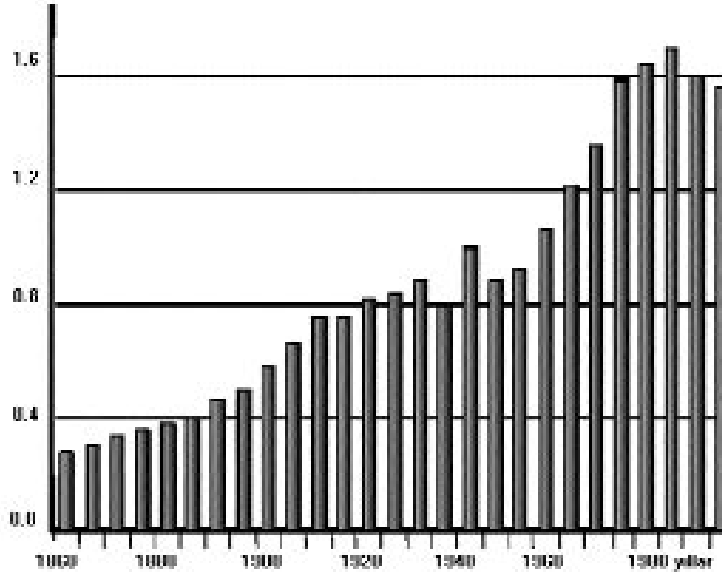
ABD, Rusya, Fransa ve İngiltere nükleer fizikçilerinin yaptıkları açıklamalara göre nükleer enerji geleneksel elektrik üretiminde yaşanan sıkıntılar nedeniyle yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda değil, nükleer silah yapımı için yapılan çalışmalarda bir yan ürün olarak ortaya çıkmıştır. Bugün dünyada nükleer enerji üretimi için araştırma yapan özel bir kuruluş yoktur. Bütün ülkelerde bu araştırmalar nükleer silah üretimi ile ilgilenen şirketler tarafından yürütülmektedir. Nükleer enerji üretimi başlangıçta gelişmiş ülkeler tarafından büyük ölçüde desteklendi. Örneğin, Fransa 1960'lı yıllardan günümüze kadar nükleer enerji üretimi projeleri için 30 milyar Dolar, ABD ise 50 milyar Dolar harcamıştır.⁴ Nükleer enerji projelerini destekleyenler, ekonominin gelişmesi ve nüfus artışının ileride ciddi enerji krizini beraberinde getireceğini öne sürerek ucuz enerji kaynağı olan nükleer santrallerin inşasının gerekli ve zorunlu olduğunu ifade ediyorlardı. Ancak İngiltere'nin enerji tüketimi hesaplanırken son 120 yılda hemen hemen hiç değişmediği ve kişi başına 3-4 ton petrole eşit olduğu ortaya çıkmıştır.⁵

³ Yablokov, *Mif o Bezopasnosti...*, s. 65.

⁴ Makhijani A, Saleska S, 'The Nuclear Power Deception: U.S. Nuclear Mythology from Electricity 'Too cheap to meter' to 'Inherently Safe' Reactors.' The Apex Press, N.Y, XVIII, s. 266.

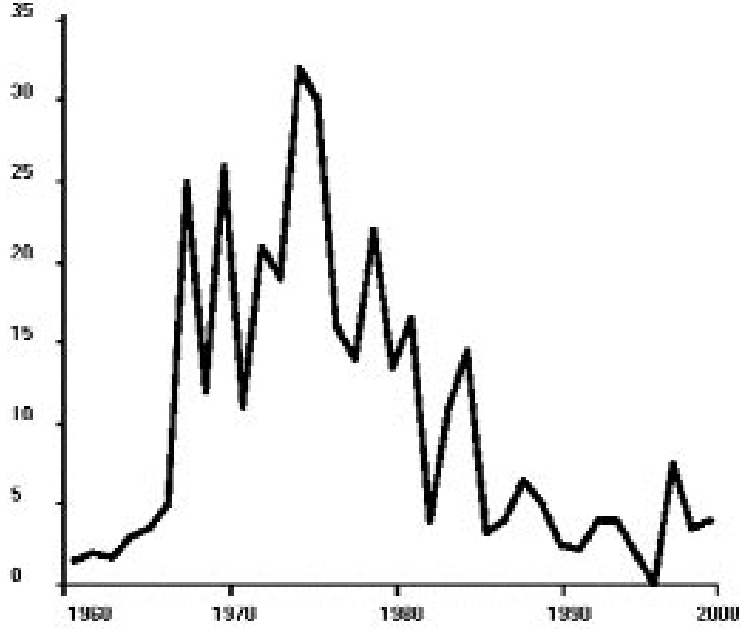
⁵ Yablokov, *Mif o Neobhodimosti...*, s. 11.

1960'lı yılların sonlarında dünyada enerji üretimi ve tüketiminde bir artış yaşansa da, (özellikle 1980-1985 yılları arasında) bu, nükleer enerji üretimini savunanların iddia ettiği gibi bir krize neden olmadı. Dünyada 1995-1999 yılları arasında büyük bir ekonomik kalkınma yaşansa da enerji tüketimi 1975-1985 yıllarında tüketilen enerji miktarından az olmuştur. (Tablo 1)

Tablo 1. 1960-1999 yılları arasında dünyada elektrik tüketimi (beş yıllık sürelerle) Kaynak: Başmakov İ. A. *Energiya Dlya Novogo Tısayçiletiya*, (Moskova, 1999), s. 55.

Enerji üretiminde yeni kaynakların bulunması değil, tüketimde tasarruf yapmanın daha ekonomik olduğu belirlenince ABD, Rusya ve başka büyük devletlerin nükleer enerji projelerini desteklemelerinin ekonomik değil, siyasi ve askeri sebeplere dayandığı anlaşıldı. Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA) 1973 yılında üçüncü dünya ülkelerinde 160-200 nükleer santralin inşa edileceğini öngördüyse de toplam 5 santral inşa edildi ve 120 santralin inşaatı durduruldu (Tablo 2).

Tablo 2. 1960-2000 yılları arasında nükleer santral inşaatını gösteren grafik. Kaynak: Aleksey Yablokov, *Mif o Neobhodimosti Stroitelstva Atomnih Elektrostantsii*, s. 13.

1974'te yapılan bir araştırmada ise 2000'li yıllarda nükleer santrallerde 4,450 Gigawatt (1 Gigawatt = 1.000.000.000 Watt) elektrik üretileceği tahmin edilse de bu miktarın yalnızca 1/10'i üretilmiştir. 1999 yılında dünyada 440 nükleer santralde elektrik üretiliyordu. Buna karşılık; 98 nükleer santral kapatılmış, 30 nükleer santralin inşaatına başlanmıştı. Nükleer santrallerin inşaatının durdurulmasında en önemli sebep, 1979'da ABD'de, 1986'da ise Sovyetler Birliği'nde nükleer santrallerde yaşanan kazalar sonucunda tabiat ve insanlar üzerinde ciddi tahribatların meydana gelmiş olmasıydı. Bütün bunlara rağmen nükleer santral inşa etme kapasitesine veya zenginleştirilmiş uranyuma sahip olan ABD, Rusya, Fransa ve İngiltere bu teknolojiyi pazarlamak için üçüncü dünya ülkeleri ile anlaşmaya başladı. Ucuz enerji kaynağına ihtiyacı olan üçüncü dünya ülkelerinin bir çoğu, nükleer santrallerin ciddi bir tehlike kaynağı olduğunu dikkate almadan nükleer santrallerin inşaatına başladı. Ancak son yıllarda bu ülkelerde de nükleer santraller tercih edilen enerji kaynağı değildir.

Metsamor Nükleer Santrali'nde Elektrik Üretimi ve Ekolojik Tehditler

Metsamor Nükleer Santrali

Ermenistan'daki VVER-440/230 tipi Metsamor Nükleer Santrali ucuz nükleer enerjinin propaganda edildiği dönemlerde inşa edilmeye başlanmış ve 1977'de tamamlanmıştır. Santral başkent Erivan'dan 40, Türkiye sınırından ise 16 km uzaklıktadır. Daha santral kurulmadan önce bazı Sovyet bilim adamları

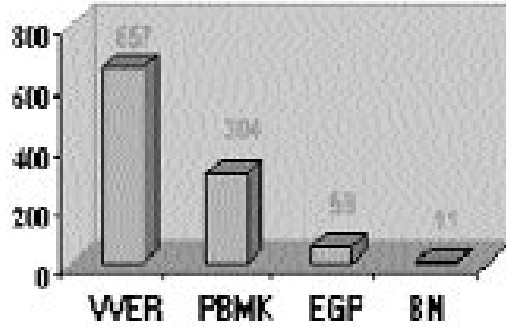
bu santralin Ağrı Dağı fay hattı üzerinde inşa edileceğini ve bölgenin ana su kaynaklarına radyasyon karışımı tehlikesinin yüksek olduğunu bildirerek projenin hayata geçmesine karşı çıkmışlardı.

İkinci reaktörün 1980'de inşa edilmesiyle Metsamor Nükleer Santrali'nin üretim gücü 880 KW/saate ulaşmıştır. Santralin modern güvenlik ve teknik donanımı olmaması, reaktörün soğutulması için kullanılan suyun yetersizliği ve soğutma sisteminin eskimiş olan birinci nesil proje ile inşa edilmesi de bölgenin ekolojik durumu için ciddi tehlikeler oluşturmaktadır. Ermenistan hükümeti santralin Richter ölçeğine göre dokuz şiddetinde depreme karşı dayanıklı olduğunu ifade etse de santralin fay hattı üzerinde olması, 1988 depreminde zarar görmesi⁶ ve kullanıma başlamasından sonra ilk 10 yılda 150'ye yakın kaza geçirmesi⁷ sorunun ciddiyetini göstermektedir.

Ayrıca Sovyetler Birliği'nde inşa edilen nükleer santrallerde VVER, PBMK, EGP ve BN olmak üzere dört model reaktör kullanılıyordu. Yaklaşık 40 yıllık bir deneyim sonucunda VVER reaktörlerinin çok güvensiz olduğu tespit edildi ki Ermenistan'daki Nükleer santral VVER modeli ile çalışmaktadır. Sovyetler Birliği'nde inşa edilen nükleer santrallerde en çok kaza VVER reaktörü ile çalışan santrallerde olmuştur (Tablo 3).

⁶ John M. Gleason, 'The Decision to Reactivate a First-Generation Soviet Nuclear Power Plant: Conceptual and Decision-Analytic Frameworks', <http://www.fplc.edu/RISK/vol8/winter/Gleason.htm>

⁷ Nazmi Gül, 'Şeytanla Dans: Ermenistan ve Nükleer Enerji', *Stratejik Analiz*, Sayı 17, (Eylül 2001), s. 35.

Tablo 3. Reaktör modellerine Göre Nükleer Elektrik Santrallerinde Kaza Göstergesi.

Kaynak: Vladimir Kuzneçov, 'Naskolko Bezopasni AES Rossii.' <http://npi.iip.net/nucprep/n36-37/2.htm>

Kullanım süresini tamamlamak üzere olan Metsamor Nükleer Santrali'nin radyasyon sızıntısı tehlikesi nedeniyle ve özellikle 1988 Aralık depreminde ciddi zarar görmesi üzerine kapatılması konusu gündeme gelmiş ve santral 1989'da kapatılmıştır. Eski teknoloji ile inşa edilmiş Metsamor Nükleer Santrali sadece Ermenistan'ı değil, aynı zamanda bütün bölgenin ekolojik güvenliğini de ciddi bir şekilde tehdit etmektedir.

Aralık 1988 depreminden sonra Metsamor Nükleer Santrali'nin kapatılması üzerine Ermenistan'da ciddi enerji sıkıntısı yaşanmaya başlandı. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ekonomisi çöken Ermenistan hükümeti alternatif enerji kaynakları aramaya, Rusya ve İran'dan doğal gaz ve elektrik enerjisi almak için görüşmelere başladı. Bu projeleri hayata geçirmek için ciddi finansman sıkıntısı çeken Ermenistan hükümeti, Metsamor Nükleer Santrali'nin yeniden üretime başlaması için Rusya hükümeti ile görüşmelere başladı.

Metsamor Nükleer Santrali'nin yeniden çalıştırılması için gerekli mali kaynakların bulunamaması da Ermenistan hükümeti için ciddi bir sorun oldu. Bu sorunun çözümü için 70 milyon Dolar gerekiyordu. Taraflar arasında yapılan uzun görüşmelerden sonra Rusya ve Ermenistan 650 kişiden oluşan bir uzman teknik grubun ve zenginleştirilmiş uranyumun Ermenistan'a verilmesi konusunda anlaştılar. Ancak Avrupa Birliği, Uluslararası Atom Enerji Ajansı santralin bölge için büyük tehlike oluşturduğu gerekçesiyle buna itiraz ettiler. ABD'nin

Ermenistan Büyükelçiliği de santralin çevre için tehlikeli olduğunu vurgulayan bir açıklamada bulundu.⁸ Buna karşılık Ermenistan Enerji Bakanı, Metsamor Nükleer Santrali'nin hiçbir zaman Avrupa standartlarına göre donatılmasının mümkün olmayacağını ve devletin elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabilmesi için alternatif bir kaynağa sahip olmadıklarını ileri sürdü. Dünyada başka hiçbir nükleer elektrik santrali, Metsamor Nükleer Santrali kadar uzun süre (altı yıl) kapatıldıktan sonra yeniden elektrik üretimine başlamamasına rağmen, 1988 depreminde zarar görmüş Metsamor Nükleer Santrali, Ermenistan hükümeti tarafından 1995'te tekrar kullanıma açılmıştır.

Avrupa Birliği ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın Ermenistan'ın toplam elektrik üretiminin yaklaşık % 40'ını karşılayan Metsamor Nükleer Santrali'nin kapatılması talebi gündeme geldiğinde Ermenistan Devlet Nükleer Enerji Kontrolü Komitesi Başkanı Aşot Martirosyan santralin çevre için hiçbir tehlike oluşturmadığını, 1980'de inşa edilen ikinci nükleer reaktörün ömrünün 30 yıl olduğunu ve 1989-1995 yılları arasında çalışmadığını dikkate alınırsa 2016'ya kadar enerji üreteceğini, her üç-dört yılda reaktörlerin onarımının yapıldığını ve henüz ciddi sorunlarla karşılaşmadıklarını ifade etti.⁹

Rusya Federasyonu hükümeti 2001 yılı başlarında Ermenistan'ın Rusya'ya olan 16 milyon Dolarlık borcunu ödemedi Ermenistan'a yeniden zenginleştirilmiş uranyum verilmeyeceğini resmen bildirdi. Ermenistan hükümeti Rosenergoatom'a (Rusya Nükleer Enerji) olan borcunu ödemesi ve Rusya'dan 11 milyon Dolarlık kredi alabilmesi için tekrar görüşmelere başladı. Ancak görüşmelerden sonra Ermenistan Üretim Altyapısı Bakanı David Zadoyan yaptığı bir açıklamada Metsamor Nükleer Santrali'nin çalışması için ihtiyaç duyulan zenginleştirilmiş uranyumu Rusya'nın vermeyeceğini ve daha önce ilgilendiği Hrazdan Hidroelektrik Santrali'nin ortak kullanımı için mali yardım yapamayacağını açıkladı.¹⁰

Ermenistan Enerji Bakanı Karen Galustyan Moskova ziyaretinde de Rusya hükümet temsilcileri ile eski borçlarının (16 milyon Dolar) ertelenmesi ve zenginleştirilmiş uranyum alınması için gerekli olan 11 milyon Dolarlık kredi verilmesi konusunda görüşmelere başladı. Ancak Ermenistan'ın Rusya'ya olan borcunu ödeyememesinden dolayı görüşmelerde anlaşma sağlanamadı.¹¹

⁸ Gleason, 'The Decision...'

⁹ 'Naçalnik Gosatomnadzora: Armynaskaya AES Bezopasna', Azg, (30 Nisan 2002).

¹⁰ Tatul Hakopyan, 'Drujba Drujboy, A Dengi Broz', Azg, (13 Ocak 2001).

¹¹ Tigran Liloyan, 'Za Gaz I Yadernoe Toplivo Doljnu Budem Zaplatit', Azg, (9 Şubat 2001).

.....
**Metsamor Nükleer
 Santrali'nin kazaya
 uğraması halinde Türkiye,
 İran ve Azerbaycan en
 fazla zarar görececek
 devletlerdir.**

Ermenistan Uluslararası Atom Enerji Ajansı ve Avrupa Birliği karşısında Metsamor Santrali'ni 2004 yılında kapatmayı taahhüt etmesine rağmen santralin çalışması için gerekli olan zenginleştirilmiş uranyum alınması için Rusya Federasyonu ile görüşmelerine devam etti. Uzun süren

görüşmeler sonucunda Rusya Devlet Duması, Rusya-Ermenistan Parlamento Dostluk Gurubu Başkanı Nikolay Rjgov Metsamor Nükleer Elektrik Santrali'nin 2015'e kadar kesintisiz çalışması için gerekli olan zenginleştirilmiş uranyumun temin edilmesi ve Ermenistan'ın Rusya'ya olan borçlarının ödenmesi için tarafların çıkarlarını sekteye uğratmayan bir mekanizma oluşturduklarını ve Rusya'nın enerji şirketlerinin Ermenistan hükümetinin elektrik dağıtım kurumlarının özelleştirilmesi için açılan ihalelere katılacağını bildirdi.¹² Metsamor Nükleer Santrali hisse senetlerinin % 27'sini¹³ Rusya kontrol etmektedir ve santralin kapatılmaması için Ermenistan hükümeti ile anlaşma yapmıştır.

Metsamor Nükleer Santrali'nin kazaya uğraması halinde Türkiye, İran ve Azerbaycan en fazla zarar görececek devletlerdir. Çünkü santral Türkiye sınırına çok yakın olan Høktamberyan ilinde inşa edilmiştir. Türkiye hükümetinin resmi olarak santralin kapatılması için hiçbir girişimde bulunmamasına rağmen, Ocak 2003 yılında Kars Belediye Başkanı Naif Alibeyoğlu, fay hattı üzerinde bulunan Ermenistan'ın Metsamor Nükleer Santrali'nin kapatılması için Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak dava açacaklarını söyledi.¹⁴ Eğer Kars Belediyesi, Yeşillerle işbirliği yaparak, özellikle de Avrupa'daki çevreci örgütleri de bu davada yanlarına alarak, Uluslararası İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava açarsa, kazanma şansının olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü her şeyden önce santral fay hattı üzerinde eski model teknoloji ile inşa edilmiştir. Bundan Başka Ermenistan Avrupa Konseyi'ne üye olduğunda santrali kapatacağını taahhüt etmiştir. Santralin kapatılması için Türkiye ve Avrupa'da bir dizi eylemlerin yapıldığı taktirde bu sonuçsuz kalmayacaktır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşaatına başladıktan sonra Gürcistan çevrecileri, başta Gürcistan Ermenileri olmak üzere,

¹² 'RAO "EEC Rossii" Namereno Priobresti Razdanskuyu Gres V Şçet Pogaşeniya Dolga Armenii Pered Rossiei', Azg, (25 Eylül 2001).

¹³ Nikolay Polyanskiy, 'Svet İ Teni Energosistemi Armenii', *Nezavisimaya Gazeta*, (14 Nisan 2001).

¹⁴ Burçin Tokgöz, 'Fay Hattındaki Nükleer Santralin Kapatılması İçin Dava Açıyor', Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.zaman.com.tr/deprem/haberler/h78.htm>

boru hattının çevreyi etkileyeceğini ileri sürerek mitingler düzenledi ve bölgede yaşayanlar için tazminat talep ettiler. Türkiye'nin de nükleer santralin kapatılması için aynı itirazları yapma hakkına sahip olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Dünyanın birçok yerinde yeşillerin bu gibi konulara duyarlı olduğu bir gerçektir. Buna rağmen Türkiye'deki yeşiller Metsamor Nükleer Santrali'nin çevre ve insanlar için ne kadar ciddi bir tehlike kaynağı olduğunu kavramış değillerdir. Boğazların kirlenmesini önlemek için yeşillerin yaptıkları eylemler takdirle karşılsa da hemen yanı başlarındaki 'İkinci Çernobil' konusunda sessiz kalmaları düşündürücüdür.

Reaktörün soğutulmasında kullanılan atık su ise Aras nehrine dökülmekte ve nehir Azerbaycan sınırlarını aşarak Kür nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Mayıs 2002'de Azerbaycan'ı ziyaret eden Uluslararası Atom Enerji Ajansı Genel Sekreteri Muhammet-El-Barade'nin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le görüşmesi sırasında Aliyev, Ermenistan'ın Metsamor Nükleer Santrali'nin bölge için tehlike kaynağı olduğunu, nükleer atıkların Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarına gömüldüğünü ve Aras nehrine boşaltıldığını ifade ederek Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın bu konuda gerekli hassasiyeti göstererek santralin kapatılması için Ermenistan hükümetini uyarmalarını talep etmiştir.¹⁵

2001 sonlarında Ermenistan hükümeti, nükleer reaktörlerin bakımı nedeniyle santrali durdurdu. Nükleer santral kullanılmaya başlandıktan sonra Azerbaycan ve başka ülkelerin basın-yayın organlarında nükleer atıkların Ermenistan'ın işgal ettiği Dağlık Karabağ bölgesinde gömüldüğü ve burada bir nükleer atık mezarlığı olduğu konusunda haberler yayınlanmaya başladı. Bu konuda Azerbaycan Bağımsız Ekolojik Tahminler Komitesi Başkanı bazı ciddi açıklamalarda bulundu.¹⁶ Azerbaycan Bilimler Akademisi Radyasyon Araştırmaları Merkezi Başkanı Adil Garibov, Ermenistan'ın sadece kendine ait olan değil, aynı zamanda yabancı ülkelere de aldığı nükleer atıkları da Dağlık Karabağ'da gömdüğü konusunda haberleri onayladı ve yapılan ölçümlerde Karabağ'da radyasyon miktarının normalin çok üstünde olduğunu bildirdi.¹⁷

Ermenistan hükümeti Metsamor Nükleer Santrali'ni sadece elektrik üretimi için kullanmamakta aynı zamanda nükleer silah teknolojileri

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz: http://www.yenimusakat.com/1710/gundem.htm#1_5

¹⁶ Hatem Cabbarlı, 'Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası', *Stratejik Analiz*, Sayı 26, (Haziran 2002), s. 47.

¹⁷ Cabbarlı, 'Bağımsızlık...', s. 47.

.....
**Her ne kadar son yıllarda
 İran-Ermenistan,
 Türkmenistan-İran-
 Ermenistan doğal gaz
 boru hattı projeleri
 gündeme gelse de
 Ermenistan'ın uzun yıllar
 Rusya'nın ekonomik etki
 alanından çıkması
 mümkün
 gözükmemektedir.**

konusunda da ciddi çalışmalarda bulunmaktadır. İran hükümeti de bu konuda Ermenistan'a destek vermekte ve teknik konularda yardım etmektedir. 1997'de Tahran'da 'Nükleer Silahların ve Teknolojinin Geleceği' adlı konferansa Beyaz Rusya, Ermenistan ve İran nükleer fizikçileri katılmış, ortak işbirliği konusunda anlaşmalar imzalanmıştır. Bu konferansın İran hükümetinin Çin'den satın aldığı S-802 roketlerinin nükleer başlıklar taşıyabilmesi için modernizasyonunun yapıldığı

bir zamana denk gelmesi, bu sırada Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın Rusya, İran ve Japonya'yı ziyaret etmesi, Lübnan ve Suriye Savunma Bakanlarının Ermenistan'ı ziyaret etmeleri de tesadüf değildir.¹⁸ 1995'de dönemin Başbakanı olan Grant Bagratyan'ın santralin açılışında yaptığı açıklamada 'Nükleer güç Ermenistan'ı bölgedeki diğer ülkelerden daha üstün kılıyor' şeklinde konuşması, Ermenistan'ın sadece nükleer enerji ile ilgilenmediğini göstermektedir.¹⁹

Ekim 2001'de Metsamor Nükleer Santrali Basın Sözcüsü Vaçagan Kazaryan bir açıklama yaparak santralin idari yönetiminin Rusya'nın Rosenergoatom şirketine verildiğini, fakat teknik ve mali işlemlerin kendileri tarafından yürütüleceğini ifade etti.²⁰ Günümüzde Ermenistan enerji sistemi tamamen Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Ermenistan Rusya'nın yardımları ve desteği olmadan ister nükleer, ister termik, isterse de hidrolik enerji santrallerini çalıştırabilecek teknik donanımına sahip değildir. Siyasi ve askeri nedenlerden dolayı Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı, ekonomisinin de Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi Rusya'dan yönetilmesine yol açmaktadır. Ermenistan bölgede ve dünyada yaşanan ekonomik gelişmelerin dışında kalmış, sadece Rusya ile siyasi ve ekonomik işbirliğine önem vermiştir. Her ne kadar son yıllarda İran-Ermenistan, Türkmenistan-İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı projeleri gündeme gelse de Ermenistan'ın uzun

¹⁸ R. Nadiroglu, 'İran Postavit Armenii Yadernoe Orujie', *Zerkalo*, (8 Ocak 2002).

¹⁹ Gül, 'Şeytanla Dans: Ermenistan ve Nükleer Enerji', s. 37.

²⁰ Daha geniş bilgi için bkz: <http://news.panarmenian.net/rus/headlines/?task=archive&day=02&month=10&year=2001&id=3845>

yıllar Rusya'nın ekonomik etki alanından çıkması mümkün gözükmemektedir.

Ermenistan hükümetinin bütün açıklamalarına rağmen Metsamor Nükleer Santrali bölge ülkeleri için ciddi tehlike oluşturmaktadır. Ermenistan hükümeti mali yetersizlikler nedeniyle santralin bakım ve onarım işlerini zamanında yapamamaktadır ve beklenmedik bir kazanın sonuçlarını giderebilecek güçten yoksundur.

Nükleer Kazaların Sonuçları ve Radyasyon Tehlikesi

Metsamor Nükleer Santrali'nin bölge ülkeleri için ne kadar ciddi tehlike kaynağı olduğunu tespit etmek için daha önceleri yaşanmış kaza sonuçlarını araştırmakta fayda vardır. Nükleer kaza sonucunda insan organizmasında ve doğada yaşanan değişiklikleri öğrenmek için bilim adamları Rusya (Güney Ural 1957, Çernobil 1986), ABD (Three-Mil-Ilend 1979), İngiltere (Windscale 1957) ve Japonya'da (Tokay Ymura 1999) yaşanan nükleer kaza sonuçları üzerinde ciddi araştırmalar yapmıştır. Bu kazalar sonucunda milyonlarca insan radyasyona maruz kalmış, doğaya ciddi zarar gelmiştir. Güney Ural'da yaşanan kaza sonrası yüz binlerce insan bu bölgeden göç ettirilmiştir. Sovyet hükümeti yaptığı bir açıklamada toplam 651 bin 500 kişinin radyasyondan etkilendiğini bildirirse de radyasyondan etkilenen kişilerin sayısının 2,5 milyon olduğu bilinmektedir. Kaza sonucunda radyasyona maruz kalan insanların tedavisine ise ancak iki yıl sonra başlanmıştır. Güney Ural'da yaşanan kazanın sonuçları halen gizli tutulmaktadır.²¹ ABD'de Three-Mil-Ilend Nükleer Santrali'nde meydana gelen kaza sonuçları da saklı tutulmuş, kazada çevreye 10 milyon Küri radyonüklid yayıldığı açıklanmıştı. Ancak bağımsız araştırmacılar açıklanan bu rakamın gerçek olmadığını ve çevreye yaklaşık 40 milyon Küri radyonüklid yayıldığını ifade ettiler.²² Three-Mil-Ilend Nükleer Santrali'nde meydana gelen kaza yaklaşık 500 mil genişliğinde bir bölgede etkili olmuş yapılan araştırmalar sonucunda bölgede yaşayan insanlar arasında kanser ve çeşitli hastalıkların arttığı tespit edilmiştir.

Nükleer santralin çalıştığı zaman çevreye yaydığı kimyasal maddelerin günlük (Tablo 4) ve aylık (Tablo 5) belirli bir ölçümü vardır.

²¹ Yablokov, *Mif O Bezopasnosti...*, s. 31.

²² Yablokov, *Mif O Bezopasnosti...*, s. 32.

Nükleik Asitler	Normalleştirilmiş kabul edilen atıklar. Gün/Kilo 1000KW/saat	Belirlenmiş Atık Miktarı Gün/Kilo
Radyoaktif Asal Gazların Karışımı (Argon, Kripton, Ksenon)	500	3000
Tentertiyot -131 Gaz ve aerosol evresi	0,01	0,06
Uzun Ömürlü Nükleik Karışımlar	0,015	0,09
Kısa Ömürlü Nükleik Karışımlar	0,2	1,2

Tablo 4. Nükleer Santrallerin günlük belirlenmiş zehirli gaz atık miktarı

Kaynak: Vladimir Kuzneçov, 'Naskolko Bezopasni AES Rossii' <http://npi.iip.net/nucrep/n36-37/2.htm>

Nükleik Asitler	Normalleştirilmiş kabul edilen atıklar. Gün/Kilo 1000KW/saat	Belirlenmiş Atık Miktarı Gün/Kilo
Stronsiyum -90	1,5	9
Stronsiyum -89	15	90
Sezyum -137	15	90
Kobalt -60	15	90
Bennasol -54	15	90
Krom -51	15	90

Tablo 5. Nükleer Santrallerin aylık belirlenmiş gaz-aerosol atık miktarı

Kaynak: Vladimir Kuzneçov, 'Naskolko Bezopasni AES Rossii' <http://npi.iip.net/nucrep/n36-37/2.htm>

Eğer herhangi bir santral çevreye öngörülen miktardan daha fazla kimyasal maddeler yayarsa bu santralin bulunduğu ülke ve sınır ülkeler için ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Uzun yıllar fizikçiler ve doktorlar arasında radyasyona maruz kalanların sadece derilerinin kızardığı ve bunun fazla önemli olmadığı konusunda bir yargı hakim idi. 1950'li yıllarda ise radyasyonun aynı zamanda omurga iliği, merkezi sinir sistemi ve mide-bağırsak fonksiyonlarını ciddi bir şekilde tahrip ettiği belli oldu. 1960'lı yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda ise radyasyona maruz kalanların ilk yıllarda

değil, daha sonra ciddi hastalıklara yakalandığı saptandı. Hastalığın gizli dönemi olarak bilinen bu aşama sonrası çeşitli kanser, kan dolaşımı, şizofreni ve katarakt hastalıklarının belirtileri gözlemlenmiştir.²³ (Tablo 6).

Hastalıklar	Kitlesel belirtiler
Kan kanseri	5 yıl sonra
Kalkanbezi kanseri	10 yıl sonra
Meme ve akciğer kanseri	20 yıl sonra
Mide, doku ve ince bağırsak kanseri	30 yıl sonra

Tablo 6. Hiroşima ve Nagasaki’de bir defa radyasyona maruz kalmış kişilerin gizli hastalık dönemleri.

Kaynak: Aleksy Yablokov, *Mif O Bezopasnosti Malih Doz Radiacii*, Moskova 2000, s. 16.

En önemli sorun ise radyasyona maruz kalmış kişilerin tedavisinin neredeyse imkansız olduğu ve hastalığın irsi olarak gelecek nesillere geçmesidir.

Ermenistan’ın Petrol İhtiyacı ve İthalı

Ermenistan doğal zenginliklerden ve mineral kaynaklardan yoksun bir ülkedir. Enerji üretiminde kullanılan petrol, doğal gaz ve taş kömürü madenlerine de sahip değildir ve bu konuda bütünüyle Rusya’ya bağımlıdır. Ermenistan’da petrol rezervleri olmadığı gibi, petrol arıtma tesisleri, petrol yan sanayisi ve petrol boru hattı da yoktur. Ermenistan’ın ihtiyacı olan petrol Gürcistan’ın Batum şehrinde bulunan petrol rafinesinden demiryolu ve tankerlerle taşınmaktadır. Sovyetlerin çökmesinden sonra Ermenistan’ın günlük petrol kullanımı 48.400 varilden 2000’de 5000 varile kadar düşmüştür.²⁴

Ermenistan hükümeti 1990’lı yıllardan sonra Hazar havzasında gelişen ekonomik kalkınmadan pay almak için fazla istekli olmamıştır. Ancak Ermenistan Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde halletmek niyetinde olsaydı petrol ihtiyacının büyük bir kısmını Azerbaycan’dan karşılayabilir, Hazar Denizi’nden çıkarılan petrol ve doğal gazın Ermenistan üzerinden dünya pazarlarına

²³ Yablokov, *Mif O Bezopasnosti...*, s. 15.

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Official Energy Statistics from the U.S. Government, Caucasus Region; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caucasus.html>

taşınmasını sağlayabilir ve böylece yaşadığı enerji sorununa bir çözüm getirmiş olurdu.

Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan Rusya'ya ekonomik bağımlılıktan kurtulmak için Kafkasya ülkeleri ile işbirliğine önem verilmesi gerektiğini ifade ederek bölgede yaşanan ekonomik gelişmelerin dışında kalmasının hata olduğunu açıklayan bir konuşmada bulundu. Ancak Kafkasya ülkelerinin yapacağı ekonomik ve siyasi işbirliği Rusya'nın Kafkasya'yı kaybetmesine neden olacağını bilen Rusya, Ermenistan'ın iç ve dış dinamiklerini harekete geçirerek Petrosyan'ı istifaya zorlandı.²⁵ Koçaryan'ın Ermenistan Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Ermenistan daha çok Rusya yanlısı politika izlemeye başladı ve bölge entegrasyonu dışında kalmayı tercih etti.

Ermenistan'ın Doğal Gaz İhtiyacı ve İran-Ermenistan Boru Hattı

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Ermenistan'ın doğal gaz ihtiyacını Rusya'dan değil, Türkmenistan'dan karşılandığı ortaya çıktı. Ermenistan hükümeti doğal gaz tüketimi için hemen Türkmenistan'la görüşmelere başladı. Ermenistan ve Türkmenistan arasında imzalanmış anlaşmaya göre Ermenistan ithal ettiği doğal gaz değerinin % 70'ni kablo, elektrik motorları ve sanayi mamulleri ile, geri kalanını ise döviz üzerinden ödemektedir. Ermenistan-Türkmenistan arasında imzalanmış olan doğal gaz anlaşması 1995'e kadar her yıl otomatik olarak uzatılıyordu. Ancak 1995'te Türkmenistan ve Rusya arasında imzalanmış anlaşmaya göre Türkmenistan'ın ihraç ettiği doğal gaz kontrolünün Turkmenrostransgaz'a (Türkmenistan-Rusya Trans Gaz Şirketi) verilmesi Ermenistan için yeni sorunlar ortaya çıkardı. Turkmenrostransgaz şirketi Türkmenistan'ın ürettiği doğal gazın tamamını alarak başka ülkelere satmak yetkisini elinde bulundurmaktadır. Bu nedenle Ermenistan Turkmenrostransgaz'la yeni bir anlaşma imzalayarak Türkmenistan doğal gazını Rus şirketi aracılığıyla satın almaya başladı.²⁶

Ermenistan hükümeti doğal gaza olan ihtiyacını, hisse senetlerinin % 45'i Ermenistan'a, % 45'i Rusya'nın Gazprom şirketine % 10'u da Itera şirketine ait olan ve Rusya ile ortaklaşa kurdukları Armrosgazprom (Ermenistan-Rusya Doğalgaz Şirketi) tarafından karşılamaktadır.²⁷ Ermenistan hükümeti, Rusya'dan aldığı doğal gazın faturasını ödemek-

²⁵ Nesibli Nesib, *Azerbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol*, Hazar Üniversitesi Yayınevi, (Bakü, 2000), s. 91.

²⁶ David Petrosyan, 'Armyano-Turkmenskiye Otneseniya: Vzglyad İz Erevana', daha geniş bilgi için bkz: http://www.ca-c.org/journal/08_1997/st_08_petrosjan.shtml

²⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Official Energy Statistics from the U.S. Government, Caucasus Region; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caucasus.html>

te her zaman ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle 2000-2001 yıllarında Rusya'nın İtera şirketinden aldığı doğal gaz karşılığında 10 milyon Dolarlık borcunu ödeyemediği için İtera şirket temsilcileri Ermenistan hükümetini uyararak verdiği gazın miktarını azaltacağını veya gazı tamamen keseceğini bildirdi.²⁸ Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın İtera şirketi Başkanı İgor Makarov'la 17 Aralık 2001'de Moskova'da görüşmesinden sonra Ermenistan'ın toplam 36 milyon Dolar borcu olmasına rağmen Makarov Ermenistan'a yeniden doğal gaz verileceğini açıkladı.²⁹ Ermenistan 2000'de Rusya'dan 14,5 milyar m³ doğal gaz ithal etmiştir ki bu da onun ihtiyacının tam olarak karşılamamaktadır.³⁰

Ermenistan Türkmenistan'la doğal gaz anlaşması imzaladığı bir zamanda İran hükümeti ile de görüşmelere başladı ve 1992'de Ermenistan ve İran arasında doğal gaz boru hattı inşası hakkında anlaşma imzalandı. Toplam proje değeri 120 milyon Dolar olan doğal gaz boru hattının anlaşma şartlarına göre, 1995'te inşaat işleri tamamlanmalı ve İran doğal gazı Ermenistan'a taşınmalı idi.³¹ Yılda 1 milyar m³ doğal gaz taşıyacak kapasitesi olan boru hattı 141 km uzunluğunda olup, 100 km İran arazisinden, 41 km ise Ermenistan arazisinden geçecekti. 1999 yılı sonundan başlayarak Ermenistan ve İran arasında doğal gaz boru hattı inşası ile ilgili görüşmeler yeniden başladı. İran-Ermenistan doğal gaz boru hattının Ocak 2000'de inşaatına başlanması planlansa da görüşmelere devam edilmektedir. Ermenistan'ın Gürcistan üzerinden Rusya'dan aldığı doğal gaz bazı aksamalarla verilmekteydi. Bu nedenle Ermenistan hükümeti Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmaya çalışarak İran hükümeti ile görüşmelere devam etti. İran'la enerji ticaretine sıcak bakan Ermenistan, yapılan görüşmelerde İran'ın teklif ettiği doğal gaz fiyatının Rusya'ya ödediği fiyattan % 30-40 daha pahalı olduğu anladı. Rusya bin metreküp doğal gazı Beyaz Rusya'ya 15 dolara, Almanya'ya 103 dolara ve Ermenistan'a 53 Dolara satıyordu.³²

İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı konusunda hem İran ve Ermenistan basınında hem de yabancı basında bir takım spekülasyon haberleri yayınlanmaya başlandı. Ermenistan projesinin uygulanması için

²⁸ Oleg Maksimenko, 'Armeniya Mojet Ostatsa Bez Gaza i Urana', daha geniş bilgi için bkz: <http://www.armenianews.narod.ru>

²⁹ 'İTERA Ermenistan'a Doğalgaz Sağlayacak', Azg, (22 Aralık 2001).

³⁰ Polyanskiy, 'Svet i Teni Energosistemi Armneii'.

³¹ Daha geniş bilgi için bkz: Official Energy Statistics from the U.S. Government, Caucasus Region; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caucasus.html#METSAMOR>

³² Tatool Hagopian, 'Iran-Armenia Gas Pipeline Construction To Start And End In 2001', Azg, (15 Aralık 2000).

.....
**Ermenistan ve İran
 hükümet temsilcilerinin
 yaptıkları görüşmelerde
 doğal gaz boru hattının
 inşaatına 2001 yılı
 sonlarında başlanacağını
 ifade etmelerine rağmen
 projeye ilgili ciddi bir
 ilerleme
 kaydedilmemiştir.**

.....
 katılmak için teknik imkanları değerlendirdiklerini ancak Ermenistan'ın Rusya'dan aldığı 1000 m³ doğal gazı 53 Dolar ödediği halde İran'dan alacağı doğal gazı 85 Dolar ödemesine bir anlam veremediklerini ifade etti.³⁴ Avrupa Birliği de İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı projesinin hayata geçmesine çalışmaktadır. Bunun için Metsamor Nükleer Santrali'ni kapatması durumunda proje ve altyapı çalışmaları için Ermenistan'a 30 milyon Euro vereceğini açıkladı.

Ermenistan ve İran hükümet temsilcilerinin yaptıkları görüşmelerde doğal gaz boru hattının inşaatına 2001 yılı sonlarında başlanacağını ifade etmelerine rağmen projeye ilgili ciddi bir ilerleme kaydedilmemiştir ve mali yetersizlikten dolayı önümüzdeki birkaç senede de inşaat işlerine başlanmasının mümkün olmayacağı söylenebilir.

Termik ve Hidroelektrik Santralleri

Ermenistan enerji ihtiyacının büyük bir kısmı, toplam 1756 KW/saat olmak üzere Hrazdan, Erivan ve Vanadzor'da bulunan termik elektrik santralleri tarafından karşılanmaktadır. Bunlar eski Sovyet teknolojisi ile inşa edilmiş, doğal gaz ve petrolle çalışmaktadır. Bu termik santraller eskimiş olduğu için tam kapasite ile çalışmamakta, tamiri ve bakımı için ciddi sermaye yatırımı gerekmektedir. Hrazdan Termik Elektrik Santrali 1110 KW/saat, Erivan Termik Elektrik Santrali 550 KW/saat, Vanadzor Termik Elektrik Santrali ise 96 KW/saat enerji üretmektedir.³⁵

Gökçe Gölü, Hrazdan nehri ile birlikte 7 hidrolik santraline su temin etmektedir. Ancak Gökçe Gölü su seviyesinin hızla azalması dolayısıyla

³³ 'İTERA İ GAZPROM Namereni Uçastvovat V Prokladke Gazoprovoda İran-Armeniya', Azg, (27 Mayıs 2001).

³⁴ 'İTERA İ Vpnyam Zainterecovana V Prokladke Gazoprovoda İran-Armeniya' Azg, (4 Haziran 2001).

³⁵ Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.ita.doc.gov/td/energy/arm.htm>

göl sularının tarımda sulama amacıyla kullanılmasına ara verilmiş, bu durum da bölge tarımcılığında ciddi sorunlara neden olmuştur. Gökçe Gölü'nün sulama amacıyla yeniden kullanılmaya başlanması ancak 2007'den sonra mümkün olabilecektir. Gökçe Gölü ve Hrazdan nehri üzerinde inşa edilmiş santraller toplam 556 KW/saat enerji üretmektedir. Vortan nehri üzerinde de toplam 460 KW/saat enerji üretmek kapasitesine sahip üçü büyük 12'i küçük platform inşa edilmiştir.

Ermenistan hükümeti, 'Ermeni Projesi' adlı programına göre 2001 yılı başlarından itibaren Azerbaycan'ı Nahçıvan'dan ayıran Mehri bölgesinde Aras nehri üzerinde yeni bir hidroelektrik santralinin inşası için İran hükümeti ile görüşmelere başlamıştır. Proje değeri yaklaşık 80 milyon Dolar olan bu hidroelektrik santrali yılda 78,9 KW/saat elektrik üretecekti ve inşaat işlerinin 5,5 yılda tamamlanması planlanmıştır.³⁶ Mayıs 2001'de ise Ermenistan'ın Armgidroenergoproekt (Ermenistan Hidrolik Enerji Projesi) ve İran'ın Maaboç şirketleri altyapı çalışmalarına başlamak için anlaşmaya vardılar. Azerbaycan hükümeti Aras nehrinin uluslararası bir nehir olduğunu ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgesinde hidroelektrik santrali inşasının mümkün olmayacağını ifade ederek tarafları sert bir şekilde uyardı.³⁷ Bu konuyla ilgili 'Ermeni Projesi' uzman gurubu başkanı Harutyun Arakelyan bir açıklamada bulunarak Mehri bölgesinde kurulması planlanan hidrolik santralin 1992'de Helsinki'de kabul edilen sınır ötesi suların ve uluslararası göllerin kullanımını düzenleyen Konvansiyona aykırı olmadığını ifade etti.³⁸ Bu konuda Ermenistan ve İran temsilcileri görüşmelere devam etmelerine rağmen ciddi bir gelişme kaydedilmemiştir.

Ermenistan Elektrik Enerjisi Dağıtım Şirketlerinin Özelleştirilmesi Sorunu

Ermenistan bağımsızlık sonrası enerji sorununu halledemeden elektrik enerjisi dağıtım ve ödemelerin alınmasında yaşanan zorluklarla karşı karşıya kaldı. 1990'lı yılların ortalarından başlayarak Ermenistan hükümeti elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesi konusunu tartışmaya başladı. Ermenistan'ın önümüzdeki 10 senede elektrik sistemini ayakta tutmak için 700 milyon Dolar'a ihtiyacı vardır ve elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmelerinden elde edilen kaynakla bu ihti-

³⁶ 'Aras Irmağı Üzerindeki Elektrik Santrali 78,9 MGWATT Gücünde, 60-80 Milyon Dolar Değerinde Olacak' Azg, (20 Mayıs 2001).

³⁷ Harutyun Arakelyan, 'Araks Irmağı Üzerindeki Elektrik Santrali Azerbaycan'ın da Çıkarınadır', Azg, (3 Mayıs 2001).

³⁸ Aras Irmağı Üzerindeki Elektrik Santrali Azerbaycan'ın da Çıkarınadır' Azg, (31 Mayıs 2001).

yacının bir kısmını karşılamayı planlıyordu. Bunun için Ermenistan Parlamentosu ve Enerji Bakanlığı enerji komisyon kurarak elektrik enerjisi alanında ortaya çıkan sorunları belirlemeye ve özelleştirme için açılması planlanan ihalenin şartlarını hazırlamaya başladı.

Parlamento ve Enerji Bakanlığı Enerji Komisyonu çalışmalarını tamamladıktan sonra elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesi yasa tasarısını parlamentoya sundu. Uzun tartışmalardan sonra 1998'de yasa tasarısı kanun olarak kabul edildi. Daha sonra ise Avrupa Kalkınma Bankası özelleştirmeyi desteklemek amacıyla 5 Aralık 2000'de Ermenistan hükümeti ile bir anlaşma imzaladı. Anlaşma şartlarına göre Ermenistan hükümeti Erivan, Kuzey, Güney ve Merkezi elektrik dağıtım şirketleri hisse senetlerinin toplam % 20'sini Avrupa Kalkınma Bankası'na satacaktı.³⁹

Ermenistan hükümeti 9 Mart 2001'de dört büyük elektrik dağıtım şirketinin özelleştirilmesi ihalesini açarak 80 milyon Dolar kazanç elde edecekti. Ermenistan Parlamentosu Enerji Komisyonu Başkanı Vardan Movsesyan ihaleye Amerika'nın AES Silk Road, İsveç'in ABB, İspanya'nın Fenosa Acex ve Rusya'nın Itera şirketlerinin katılacağını açıkladı. Ermenistan Enerji Bakanı David Zadoyan ihalenin şartlarını açıklayarak elektrik dağıtım şirketlerinin % 51'ini ihale sonucunda kazanan şirkete, % 20'sinin Avrupa Kalkınma Bankası'na satılacağını, % 5'inin Erivan Fon Borsası tarafından satışa sunulacağını, % 4'ünün şirket çalışanları tarafından alınacağını ve % 20'sinin ise devletin elinde kalacağını bildirdi.⁴⁰

Ancak Ermenistan Parlamentosu 'Hukuk ve Birlik' grubu üyesi Agasi Arşakyan yaptığı açıklamada muhalif siyasi partilerin de görüşlerini ifade ederek hükümetin enerji dağıtım şirketlerini yabancı sermayenin yönetimine vermesine karşı itiraz etti. Arşakyan yaptığı açıklamada Kazakistan ve Gürcistan'ın, böyle bir ihale sonucunda, enerji politikalarının yabancı şirketler tarafından belirlendiğini ve bu ülkelerin Cumhurbaşkanı'nın milli enerji dağıtım şirketlerini yabancıların kontrolüne vermekten dolayı kendi halklarından özür dilediklerini, Ermenistan hükümetinin de böyle bir yanlışlığa düşmemesi gerektiğini bildirdi.⁴¹

³⁹ Daha geniş bilgi için bkz: Official Energy Statistics from the U.S. Government, Caucasus Region; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caucasus.html>

⁴⁰ Daha geniş bilgi için bkz: <http://news.panarmenian.net/rus/special/>

⁴¹ Polyanskiy, 'Svet I Teni Energosistemi Armenii'.

.....
**2001 yılı başlarından
 itibaren elektrik dağıtım
 şirketlerinin
 özelleştirilmesi
 Ermenistan'ın siyasi
 hayatında ve
 kamuoyunda en çok
 tartışılan konu haline
 geldi.**

Ermeni basınında enerji dağıtım şirketlerinin ihalesinde yolsuzlukların olabileceği, Rusya'nın 200 milyon Dolar ödemesine rağmen enerji dağıtım şirketlerinin sembolik bir meblağ karşılığında, 18 milyon Dolara ABD'nin AES Silk Road şirketine verileceği konusunda çeşitli haberler yayımlanmaya başlandı. Ermenistan Parlamentosu ihale konusunu yeniden müzakere

ederek ihalenin batı senaryosundan vazgeçilmesi hakkında karar verdi.⁴² Enerji dağıtım şirketleri ihalesinin Ermenistan kamuoyunda bu kadar ciddi yankı uyandırmasında en büyük nedenlerden biri de Ermenistan Ulaştırma Bakanlığı'nın telefon hizmetlerinin tamamını Armentel şirketine vermesi sonucu haberleşme servisinde yaşanan aksaklıklar ve telefon ücretlerinin pahalı olmasıydı. Arşakyan'a göre yabancı şirketler enerji dağıtım ihalesini kazandıktan sonra kendi istedikleri fiyatları belirleyecekti. Parlamento Enerji Komisyonu üyesi Aşot Ovsepyan, Arşakyan'ın iddialarına cevap vererek, ihaleyi kazanan şirketin ihale şartlarına göre enerji tarifelerini en az iki yıl değiştirmeyeceğini taahhüt edeceğini açıkladı.

2001 yılı başlarından itibaren elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesi Ermenistan'ın siyasi hayatında ve kamuoyunda en çok tartışılan konu haline geldi. 15 Mart 2001'de Ermenistan Demokrat Partisi ve Anayasal Hukuk Birliği 'Özelleştirmeye Karşı Ulusal Harekât'ı kurduklarını açıkladılar. Konuyla ilgili yapılan açıklamada, Ermenistan hükümetinin enerji kaynaklarını doğru kullanmadığı, bugüne kadar alınan kredilerin kullanılmasında ciddi yolsuzlukların yapıldığı ifade ediliyordu.

16 Mart'ta hükümetin ihale metnini AES Silk Road, Union Fonesa ve ABB şirketlerine gönderdiği açıklandı. Rusya'nın Itera şirketinin Rosenergoatom şirketi ile ortaklığı olduğuna göre ihaleye alınmadı.

Enerji Bakanı Karen Galustyan bir açıklama yaparak 15 Mart'ta ihale metninin şirketlere gönderildiğini ve 26 Mart'ta ihalenin sonuçlandırılacağını açıkladı. Ancak ihalenin değerlendirilmesinden birkaç gün önce Amerika'nın AEA Silk Road şirketi metnin daha iyi öğrenilebilmesi için birkaç gün daha ek süre talep etti. Amerika şirketinin bu talebi kabul

⁴² Polyanskiy, 'Svet i Teni Energosistemi Armenii'.

edildi ve ihale sonuçlarının değerlendirilmesi 20 Nisan'a kadar ertelendi.⁴³ Ancak hükümet 19 Nisan'da bir açıklama yaparak Dünya Bankası'nın Ermenistan'a kredi vermediğini iddia ederek özelleştirme işlemlerini durdurduklarını ifade etti.

Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Ermenistan'ın İzlediği Politika

Daha Sovyetler Birliği çökmeden önce Azerbaycan Hazar Denizi'nin kendi bölümünde bulunan petrol yataklarının kullanımı için yabancı petrol şirketleri ile görüşmelere başladı. Birkaç yıl devam eden görüşmelerden sonra Azerbaycan hükümeti 24 Eylül 1994'te dünyanın büyük petrol şirketleri ile 'Asrın Anlaşması' olarak bilinen petrol anlaşmasını imzaladı. Azerbaycan hükümetinin yabancı petrol şirketleri ile görüşmelere devam ettiği bir sırada Gürcistan kendi açısından çok etkili bir genel durum değerlendirmesi yaparak, Hazar havzasındaki petrolü dünya pazarlarına taşıyacak petrol boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi için görüşmelere başladığı bir zamanda, Ermenistan Azerbaycan topraklarının işgaline devam ederek kendisini bu sürecin dışında bıraktı.

Ermenistan 1997 sonlarından itibaren Hazar enerji kaynakları ile ilgilenmeye başladı. Azerbaycan imzaladığı petrol anlaşmalarını hayata geçirip petrolü Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa Petrol Boru hatlarıyla dünya pazarlarına taşımaya başladıktan sonra Ermenistan'ın bu ilgisi fazla rağbet görmedi. Ermenistan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattının kendi topraklarından geçmesine çalışıyordu. Ancak bu konuda Azerbaycan hükümeti, Türkiye ve Gürcistan temsilcileri ile görüşerek projenin büyük bir bölümü üzerinde anlaşmaya varmışlardı. Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı konusunda geç kaldığını anlayan Ermenistan hükümeti, ABD'deki Ermeni diasporasını devreye sokarak, Amerikan kamuoyuna Bakü-Ceyhan projesinin Gürcistan üzerinden geçmesinin çok pahalıya mal olacağı, Amerikan vatandaşlarının ödedikleri vergilerin yanlış bir projeye harcanacağı propagandasını yapmaya başladı.⁴⁴

Amerikan Ermeni Asamblesi, ABD Kongresi'nin Ermeni sorunlarıyla ilgili grubun eş başkanı ve Temsilciler Meclisi üyesi Joe Nollenberg ve grubun diğer eş başkanı Frank Pallone Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı konusunun Amerikan Senatosu'nda tartışılması için bir tasarı hazırladılar. Tasarıda ayrıca, Amerika Ticaret ve Kalkındırma Ajansı'nın

⁴³ Daha geniş bilgi için bkz: http://www.azg.am/_RU/20010330/2001033010.shtml

⁴⁴ geniş bilgi için bkz: <http://www.525ci.com/961/gundem.htm#01>

Trans-Ermenistan Bakü-Ceyhan petrol boru hattını finanse ettiği takdirde, Amerikan petrol şirketlerinin 400-700 milyon Dolar arasında tasarrufta bulunacağı konusunda bilgi verilmişti.⁴⁵

Bunun dışında son zamanlarda Ermenistan ve Rusya basınında Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarının 10-15 km ötesinden geçeceğini ve askerî operasyonlar başladığı takdirde Ermenistan'ın boru hattının güvenliği konusunda garanti veremeyeceği, ancak boru hattının Ermenistan toprakları üzerinden geçmesi halinde Ermenistan'ın askerî operasyonlara başlamasının çok düşük bir ihtimal olduğu ve hatta hiçbir zaman başlamayacağı konusunda haberler yayınlanmaya başladı.⁴⁶ Son zamanlarda bölgede gelişen siyasi ve ekonomik olayların ışığında Ermenistan'ın çok geç kalmış Hazar havzası enerji hatları politikasının başarılı bir sonuca ulaşmasının mümkün olmadığı söylenebilir.

Sonuç

Bağımsızlık sonrası ciddi enerji sorunlarıyla karşı karşıya kalan Ermenistan Rusya ile çeşitli anlaşmalar imzalamasına rağmen petrol ve doğal gaz ödemelerini zamanında yapamadığından bu sorunu kökünden halledememiştir. Ermenistan enerji bakımından Rusya'ya bağımlıdır ve 1990'lı yılların sonlarından itibaren bu bağımlılıktan kurtulmak için alternatif yollar arasa da (İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı, Türkmenistan-İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı projeleri) bir sonuca ulaşamamıştır. Ermenistan kendini bölgede gelişen ekonomik olayların ve enerji ulaşım hatları projelerinin dışında bırakmış (Hazar havzası enerji kaynaklarının dünya piyasalarına taşınması projesi), genellikle Rusya ağırlıklı bir ekonomik politika izlemeyi tercih etmiştir. Enerjiye olan ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanım süresini doldurmak üzere olan Metsamor Nükleer Santrali'ni yeniden kullanıma açmış, kendisini ve komşu ülkeleri ciddi ekolojik tehlikelerle karşı karşıya bırakmıştır. Zira, eski Sovyet teknolojisi ile inşa edilmiş bu santralin teknik özellikleri herhangi bir kaza sırasında yetersiz kalacaktır. Özellikle Çernobil kazasından sonra birçok ülke nükleer enerjiden vazgeçtiği halde Ermenistan halen 'İkinci Çernobil' riskini taşımaya devam etmektedir. Avrupa Birliği'nin Metsamor Nükleer Santrali'ni kapatması talebini Ermenistan hükümeti kesinlikle kabul etmemektedir. Ermenistan, nükleer santrali sadece elektrik üretimi için değil aynı

⁴⁵ Cabbarlı, 'Bağımsızlık...', s. 51.

⁴⁶ Armen Khanbabayan, 'Marşrut Kaspiiskoy Nefti Mojet Bit Peresmotren', Tam metni için bkz: http://www.ng.ru/cis/2001-06-22/5_kaspiy.html

zamanda nükleer silah teknolojisinin gelişmesi projesi çerçevesinde de kullanmakta ve özellikle nükleer silaha sahip olmaya çalışan İran'la işbirliği yapmaktadır. 2002 yılında ABD'nin, Ermenistan'ın İran'la nükleer silah teknolojisi ticareti yaptığını belirlediği şirketlere karşı ambargo uygulaması da iddiamızı doğrular niteliktedir.

Ermenistan hükümeti yaklaşık üç yıldır elektrik dağıtım şirketlerini özelleştirmeye çalışsa da hem teknik konularda, hem de muhalif siyasi partilerin baskıları ile karşılaşmaktadır. Hükümet bu alanda yapılan yolsuzlukların özlenebilmesi için özelleştirmeyi şart olarak görmektedir. Ancak bazı spekülatif nedenlerden dolayı ihale paketinin açılması ileri tarihlere ertelenmiş ve bir sonuca ulaşamamıştır.